

УДК 340.128

**МЕДИАЦИЯ-ДАУЛАРДЫ ШЕШУДІҢ БАЛАМА ТӘСІЛІ:
ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА**

Түсупова Айдана Асылтасқызы
Begalinova.zhangul@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 2 курс магистранты,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - С.С. Капсалямова

Медиация-көп қырлы және бірегей институт.

Осыдан тоғыз жыл бұрын Қазақстанда дауларды медиация арқылы шешу тетігін қазақстандық тәжірибеге енгізу бойынша күш-жігер жұмсалды. Қазақстан Республикасының "Медиация туралы" Заңы диспозитивті сипатқа ие, бұл медиацияны қолданудың кең саласы туралы айтуға мүмкіндік береді.

2011 жылы 28 қаңтарда қабылданған "Медиация туралы" Қазақстан Республикасының заңы былайша әрекет етті: бастапқыда кәсіпкерлік қызметпен байланысты азаматтық құқықтық қатынастарға, сондай-ақ Еңбек және отбасылық қатынастардан туындайтын дауларға көбірек қолданылды.

Медиативтік рәсімдерді пайдалану проблемалары даму және қоғамдық және әлеуметтік-экономикалық қатынастар жағдайында өзекті болып табылады, олардың нәтижесі құқықтық салдар болып табылады.

Медиацияны жүргізу барысында тараптар арасында қол жеткізілген және олар қол қойған келісімнің құқықтық салдары мыналар болып табылады:

- азаматтық іс сотта қаралғанға дейін жасалған дауды реттеу туралы Келісім Тараптардың азаматтық құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған мәміле болып табылады;

- азаматтық процесс барысында медиацияны жүргізу кезінде тараптар қол жеткізген дауды реттеу туралы келісім іс жүргізуінде азаматтық іс жатқан судьяға дереу жіберіледі және

оны Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінде көзделген тәртіппен сот бекітеді. Мұндай жағдайларда төленген мемлекеттік баж Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінде көзделген тәртіппен төлеушіге қайтарылуға жатады.

- қылмыстық процесс барысында медиацияны жүргізу кезінде тараптар қол жеткізген жанжалды реттеу туралы келісім жәбірленушіге келтірілген зиянды тегістеу және қылмыс жасаған адамды жәбірленушімен татуластыру арқылы жан-жалды реттеу туралы келісімді білдіреді.

Сондықтан даулар медиацияға қатыспайтын үшінші тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін, сондай-ақ мемлекеттің мүдделерін қозғамауға тиіс.

Мәселен, мысалы, атқарушылық іс жүргізу сатысында татуластыру рәсімін қолдануға болмайды. Атқарушылық іс жүргізу шеңберінде сот актілерін орындау тәсілдеріне, мөлшеріне және әдістеріне қатысты Тараптар арасында стандартты тәртіппен шешілмейтін келіспеушіліктер жиі туындайды. Сот қабылдаған шешімге қарамастан, практика сот орындаушылары департаментінің орындауында көптеген шешілмеген атқарушылық іс жүргізулер бар екенін куәландырады, осылайша қақтығыстарға қазақстандық азаматтарды көбірек тартады. Бұл міндет Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің 2017-2021 жылдарға арналған стратегиялық жоспарында айқындалды, онда азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін, сондай-ақ атқарушылық құжаттардың уақтылы орындалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен азаматтардың жұмысындағы заңдылық режимінің маңыздылығы атап өтілді.

Сот ісін жүргізудің соңғы сатысында медиацияны қолданудың өзектілігі сондай-ақ ғылыми зерттеулердің тақырыбы болып табылады. Сонымен, профессор Балабиев К.Р. "медиацияны қолдану арқылы іс жүргізу әрекетінің сот шешімін орындау тәсілдерін тараптардың өз бетінше шешуі, атқару парағы бойынша берешекті төлеу, борышкердің мүлкін қудалау реттілігі (бірінші кезекте, ақша қаражатымен және жылжымайтын мүлікпен) сияқты артықшылықтары бар. Сондай-ақ алименттік міндеттемелерді орындау медиативтік іс-қимылдар негізінде іске асырылуы мүмкін.

Алайда, өндірісті орындау бойынша жаңартылған тетіктерге (азаматтар үшін шығуға, кіруге тыйым салумен байланысты шектеу шаралары және т.б.) қарамастан, жағдай өзгермейді. Атқарушылық іс жүргізудегі медиативтік рәсімдер сот орындаушысы қызметінің баламасы болуға тиіс емес, керісінше келіспеушіліктерді реттеу үшін қосымша құқықтық және экономикалық мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге бағытталуы мүмкін.

Соған қарамастан, дауларды соттан тыс шешу қажеттілігі талап арыздар санының азаюымен, тиісінше судьялардың ауыртпалығымен негізделген, бұл оларға күрделі істерді мұқият қарауға мүмкіндік береді. Мысалы, Ұлыбритания мен Канадада даулардың 80-90% медиациямен шешіледі. Соттар тек күрделі істерді қарайды. Медиацияның басқа рәсімдерден айтарлықтай айырмашылығы медиатордың бейтарап ұстанымында жатыр, ол жанжалға қатысқан адамдарға келісімге қол жеткізуге көмектеседі, жеңілген адамды сезінбестен. Медиацияның артықшылығы-жанжалға қатысушы тараптардың барлық қатысушылардың мүдделерін ескере отырып, дауды шешу мүмкіндігін алу. Аталған рәсімнің ювеналды әділет саласында, сондай-ақ тұтынушылық және еңбек өзара қарым-қатынастары саласында тиімділігі дәлелденді.

Құқықтық дауларды баламалы шешу ретінде медиацияны қолдану аспектілерін зерттеу келесі өзекті мәселелерді талдауға бағытталған:

- 1) Қазақстанда медиация институтын қалыптастыру және осы рәсімді заңнамалық реттеу үшін тарихи алғышарттар;
- 2) татуластыру рәсімдерін пайдаланудың салыстырмалы шетелдік тәжірибесі негізінде жүзеге асырылады;
- 3) сот органдары мен медиаторлар қоғамдастығының сот дауларын шешу мәселелеріндегі тиімді өзара іс-қимылы.

Медиация институтының тарихи тамыры ежелгі дәуірде жатыр. Алайда, қазіргі формада медиация ХХ ғасырдың екінші жартысында дамыды. Бастапқыда оның әсері АҚШ, Австралия, Ұлыбританияда байқала бастады. Содан кейін ол бүкіл Еуропада тарала бастады. Медиация алғаш рет отбасылық қатынастарда қолданылды. Кейіннен медиаторлар қызметінің саласы коммерциялық салада да кеңейтілді.

Көптеген елдерде қызметі ішкі актімен (өзін-өзі реттеу актісі) реттелетін медиаторлар қоғамдастықтары бар, оларды қоғамдастықтардың өздері әзірлейді. Шетелде "медиация бар жерде қоғамның әлеуметтік тұрақтылығы мен ұлттың әл-ауқаты қамтамасыз етілген" деген пікір қалыптасқан. Бұл үкіметтің қызметі құрылуы тиіс негіз.

ЮНСИТРАЛ сауда құқығы жөніндегі халықаралық ұйым Медиация туралы үлгі заң қабылдады, онда медиация барысында қол жеткізілген келісімдердің заңдық маңыздылығы мен міндеттілігіне шолу жасалады. Ол заңдар қабылданған және осы институт қолданылатын елдер үшін, атап айтқанда Қазақстанда да міндетті.

Медиация институтының бастаулары XV-XVIII ғғ. қазақтардың әдеттегі құқығында да байқалды, қазақ қоғамында "медиаторлар" деп аталатындар билер болды. Медиация туралы заңды әзірлеуге қатысқан Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының судьялары заң билер институтының қағидаттары негізінде қабылданғанын атап өтеді. Билерге қойылатын талаптардың бірі халықтың салт-дәстүрлерін білу, жақсы есте сақтау, шешендік өнерді меңгеру болды. Қазіргі медиаторларға да осындай талаптар қойылады. Медиаторлар жанжалдар мен дауларды шешіп қана қоймай, халықтың идеологиялық тәрбиесін қамтамасыз етуге, азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуына, халықтың бойында патриоттық сезімді, төзімділік пен бір-біріне құрметпен қарауды тәрбиелеуге, жанжалсыз қоғамды қалыптастыруға өз үлесін қосуға шақырады.

Қазақстанда, басқа елдердегідей, медиацияны қолдану үшін объективті жағдайлар бар. Мұндай жағдайларға, біріншіден, жанжалдардың, қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларындағы даулардың сөзсіздігі жатады. Даулар отбасында, еңбек қатынастарында, коммерциялық қатынастарда, кәсіпкерлік қызметте және т.б. туындайды және барлық осы салаларда отбасылық, еңбек және коммерциялық дауларды, сондай-ақ әкімшілік құқықтық қатынастар нәтижесінде туындайтын дауларды шешу үшін медиацияны қолдану тәжірибесі байқалады және қалыптасады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің 2017-2021 жылдарға арналған Стратегиялық жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 1207 бұйрығы (13.09.2019 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/rus/> Дата 2020 жылғы 10 қарашадағы
2. Қ.Р. Балабиев. Медиацияның әлемдік тәжірибесі және оны Қазақстан Республикасының сот жүйесін дамытуда қолдану // ЕҰУ хабаршысы №1 (130)2020 Б. 84-92 // <http://bullaw.enu.kz/> Дата 2020 жылғы 21 қарашадағы
3. Өз жолы "қазақстандық медиацияның ерекшелігі туралы" // https://mediator-kz.com/?page_id=27 // Дата 2020 жылғы 20 қарашадағы
4. "Медиация туралы" Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000401> // Дата 2020 жылғы 10 қарашадағы
5. "Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне соттар жұмысының қазіргі заманғы форматтарын енгізу, артық сот рәсімдері мен шығындарын қысқарту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2020 жылғы 10 маусымдағы № 342-VI Қазақстан Республикасының Заңы // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=37932286 // Дата 2020 жылғы 22 қарашадағы